

1920'de Batum'u Gürcü işgaline terk edip 17 Temmuz 1920'de buradan tamamen çekildi. Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti, bu oldubittiyi 25 Temmuz 1920'de Gürcistan'a verdiği nota ile kabul etmeyeceğini bildirdi. 23 Şubat 1921'de Gürcü hükümetine verilen kısa süreli nota üzerine 11 Mart 1921'de Artvin, Ardahan ve Batum'un Türkiye'ye bırakılması sağlandı. 16 Mart 1921 Moskova Antlaşması gereği Türkiye Büyük Millet Meclisi hükümeti Batum ve çevresini, burada yaşayan halkların geniş bir özerklikten yararlanmaları şartıyla Gürcistan'a bıraktı. Türk birliklerinin 28 Mart'ta şehri boşaltmasının ardından Gürcüler bölgeye hâkim oldu.

Bu arada Gürcistan 25 Şubat 1921'de Bolşevikler tarafından işgal edilerek Sovyetler Birliği'ne dahil edilmiş ve bölgede tekrar Rus yönetimi başlamıştı. Bununla birlikte 3 Haziran 1921'de Acara özerkliğini elde etti ve Batum şehri bu tarihten itibaren özerkliğin merkezi oldu. Batum dışında Acara'da Acaris, Çehali Hulo ve Kobuleti (Osmanlı döneminde Çürüksu) yönetim birimleri bulunmaktaydı. 16 Temmuz 1921'de Sosyalist Sovyet Gürcistan Cumhuriyeti İhtilâl Komitesi'nin yayımladığı bildiride Acara milletinin o sırada bulunduğu arazide Sosyalist Sovyet Gürcistan Cumhuriyeti kurulacağı ve merkezinin de Batum olacağı belirtildi. Ayrıca Muhtar Sovyet Sosyalist Acara Cumhuriyeti'nde dahiliye, adliye, maarif, sağlık, posta ve telgraf komiserlikleri oluşturulması öngörüldü. 13 Ekim 1921'de Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan arasında yapılan Kars Antlaşması'nda da Batum'un özerkliği teyit edildi. Bu arada Acara Muhtar Cumhuriyeti bütün Sovyetler Birliği içinde etnik değil din temelinde özerklik verilen tek bölgeydi. 1930'lu yıllara gelindiğinde Acarlar'ın kimliği reddedildi ve Gürcüler'in etnografik bir parçası olarak kabul gördü. II. Dünya Savaşı'nın ardından 1945'te Acara'da yaşayan müslüman Acarlar ve Hemşinler, Stalin tarafından düşmanla iş birliği yaptıkları gerekçesiyle Kazakistan'a sürüldü. Daha sonra bunların bir kısmı müslüman Acar değil Gürcü olduklarını kabul ederek yurtlarına döndü. Acara, Sovyetler Birliği'nin 1991'de dağılmasının ardından bağımsızlığını ilân eden Gürcistan'ın sınırları içinde kaldı. 2004 yılında da özerk bölge yönetimiyle Gürcistan yönetimi savaşın eşiğine geldi. Bunun üzerine Acara başkanı olan Aslan Abaşidze, Kars Antlaşması hükümlerine dayanarak Türkiye'den yardım talep etti, fakat bu talebi Türkiye tarafından dikkate

alınmadı. Sonunda Abaşidze ülkeyi terk edip Rusya'ya sığındı. Bu gelişmelerden sonra Gürcistan yönetimi anayasada Acaristan'ın özerkliğiyle ilgili maddeyi değiştirdi; Gürcistan devlet başkanına bölgesel hükümet olan Acara Özerk Cumhuriyeti Bakanlar Konseyi başkanını belirleme, yasa organı olan Acara Yüksek Konseyi'ni (meclis) feshetme ve başkanını görevden alma yetkisi verildi. Dolayısıyla özerkliğin sözde kaldığı bu yeni statüde Gürcistan Acara Özerk Cumhuriyeti adı da Gürcistan Acara Özerk Cumhuriyet Hükümeti şeklinde değiştirildi.

Acarlar'ın nüfusu, 1926 Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği genel nüfus sayımına göre 71.426 idi. Bu nüfusun 70.828'i Acar olarak kaydedilmişti. 1970'te Acara'da yaşayan kişi sayısı 310.000'e yükseldi. Ancak bu nüfus sadece Acarlar'dan ibaret olmayıp Rus, Ermeni, Gürcü ve diğer halkları da kapsamaktaydı. 2004 yılı itibarıyla Acara Özerk Cumhuriyeti'nin nüfusu 400.000'i bulmakta, bunun 350.000'ini Acarlar teşkil etmektedir. Ayrıca ülkede 20.000 kadar Rus, 15.000 kadar Ermeni, 5000 kadar Azerî yaşamaktadır. Günümüzde nüfusun 450.000'e yaklaştığı tahmin edilmektedir. Batum'un nüfusu 160.000'dir. Diğer belli başlı yönetim birimlerinin merkez ve köyleriyle birlikte nüfusları (2002 sayımı) şöyledir: Helvaçauri (91.000), Kobuleti (88.000), Hulo (34.000), Şvaheri (22.000), Keda (20.000). Hulo, Şvaheri ve Keda dağlık ve ormanlık bölgede bulunduğundan tarıma elverişli topraklar sınırlıdır. Bu sebeple nüfusları göç vermeye başlamış, 1991'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği dağıldıktan sonra da göç hızlanmıştır. Buradan ayrılanların bir kısmı Batum ve Kobuleti çevresine yerleşirken önemli bir kısmı Acaristan dışındaki Gürcistan topraklarına gitmiştir. Ahıska bölgesinde Adigeni, Aspinza, Ahalkalki; Guria bölgesinde Ozurgeti, Çehatauri, Lançhuti, Samegrelo (Koheti) bölgesi, Tiflis bölgesinde Marnavuli, Tsitelitskaro Acar göçü alan başlıca yerlerdir. Bu bölgelerde yaşayanlarla birlikte Acarlar'ın nüfusu yarım milyonun üzerindedir. Ülke nüfusunun % 70'i müslüman, % 30'u Ortodoks Hıristyandır. Günlük dil olarak Gürcüce'nin bir lehçesi olan Acarca / Acaruli konuşulur. Acara'da yaklaşık 100 civarında cami bulunmaktadır. Bunların içinde 100 yıl önce yapılmış olan Orta Cami önemli bir yer tutar. Hıristiyan dininin önemli eserleri de XIII. yüzyıldan kalma Skhalta Kilisesi, XIX. yüzyılda yapılan Saint Nikola Manastırı ve Santa Maria Kilisesi'dir.

BİBLİYOGRAFYA :

Gazi Mustafa Kemal, *Nutuk* (Ankara 1927), Ankara 1978, II, 361; W. E. Allen – P. Muratoff, *Caucasian Battlefields: A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border, 1828-1921*, Cambridge 1953, s. 79-82; M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi: 1451-1590*, Ankara 1976, s. 12, 21, 40, 43-45, 207, 247; Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, Ankara 1982, s. 196, 337-338; İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, Ankara 1983, I, 27-31; Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz* (haz. Faruk Özergin), İstanbul 1988, s. 884, 889, 895, 971-973; *Dr. Rıza Nur'un Moskova / Sakarya Hatıraları*, İstanbul 1991, s. 128-130; Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasî Münâsebetleri: 1578-1612*, İstanbul 1993, s. 188, 225; S. Esin Dayı, *Elviye-i Selâse'de (Kars, Ardahan, Batum) Milli Teşkilatlanma*, Erzurum, ts. (Kültür ve Eğitim Vakfı), s. 277-282; Yunus Zeyrek, *Acaristan ve Acarlar*, Ankara 2001, tür.yer.; İsmail Kayabalı – Cemender Arslanoğlu, "Kuzey Doğu Anadolu Sınırlarının Tarihi", *TK*, XI/126 (1973), s. 324; G. Jäschke, "Die Elviye-i Selâse Kars, Ardahan und Batum", *WI*, XVIII/1-2 (1977-78), s. 35-39; Zaza Şaşıkdze, "Acara Tahrir Defterine Göre Acara'dan Alınan Osmanlı Vergileri", *Çveneburi*, sy. 47, İstanbul 2003, s. 9-11; Sefa Sekin – Raşan Tekin, "Güney Kafkasya ve Gürcistan", *Kafkasya*, I/2, İstanbul 2006, s. 34-35; B. Gurko-Kryajin, "Adjaristanskaya ASSR", *BSE*, I, 593-594; "Adzhar Autonomous Soviet Socialist Republic", *EBr.*, I, 186.

MUSTAFA AYDIN

Bölgede İslâmiyet. IV. yüzyılda Bizans'ın etkisi altına giren Gürcistan'da Hıristiyanlık yayılmaya başladı. Kolhis (Kolhida) halklarıyla birlikte Acarlar, Lazlar ve Svanlar, Ortodoks mezhebini kabul etti. Kapadokya'dan gelen Azize Nino'nun telkinleriyle Hıristiyanlığı benimseyen Kraliçe Nana kocası Kral Mirian'ın bu dine girmesini sağladı. Böylece Hıristiyanlık devletin resmî dini haline geldi. VII. yüzyılda Habîb b. Mesleme kumandasında müslüman akınları Gürcistan'ın doğusunda etkili oldu. Selçuklu, Moğol ve Timur istilâsı Acara bölgesinde kalıcı tesirlere yol açmadı. Trabzon Valisi Şehzade Selim'in düzenlediği akınlar

Eski bir kartpostalda 1920'li yıllarda yıkılan Aziziye Camii – Acara

1920'li yıllarda kapatılan, minaresi yıkılan Çürüksu (Kobuleti) Merkez Camii – Acara

sonunda Acara'nın kuzeyindeki Mereti ve Guria krallıkları Osmanlı idaresini kabul etti. Acara ise 1535'te Osmanlı Devleti'ne bağlandı. Acara halkı komşuları ve akrabaları Lazlar gibi İslâm'la ilk defa bu dönemde tanıştı. Fakat bölgede İslâmiyet'in yayılması zaman aldı ve bölge ancak XVII. yüzyılda müslüman bir belde haline geldi. Acarlar "nâme" ile gönüllü olarak İslâmiyet'i kabul ettiklerine inanırlar. Buna göre bölge Osmanlı hâkimiyetine girdiğinde padişah buranın etkili ve nüfuzlu kişileri olan beylere (batonebi) mektup (nâme) gönderip onları İslâm'a davet etmiş, beyler de davet mektubunu halk ile iştirake ettikten sonra Hıristiyanlığı terkedip müslüman olmaya karar vermiştir. Yine de bölgenin tamamen İslâmlaşması uzun sürede gerçekleşti. XVIII. yüzyıla geldiğinde bütün Acarlar, Osmanlı Devleti'nin müslüman tebaası haline geldi. 1878'de Acara, Rus yönetimine terkedildiğinde Batum'daki az sayıda gayri müslim dışında bölge halkı tamamen müslümandı. Batum, Kobuleti (Çürüksu), Artvin, Keda ve Hula kasabaları dışında köylerin çoğunda camiler ve cami civarında medreseler inşa edilmişti. Bu medreselerde okuyanlardan bazıları İstanbul'a gidip tahsillerine orada devam ediyordu. Acarlar, Osmanlı dinî idaresi ve bürokrasisinde önemli hizmetler ifa etmiştir (Kasap, bk. bibl.).

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (Doksanüç Harbi) sonunda Berlin Antlaşmasıyla Kars, Ardahan ve Artvin'le birlikte Batum da Rusya'ya verilince 27 Ocak 1879'da İstanbul'da imzalanan "muâhede-i kat'iyeye" ile Acara / Batum, Artvin, Ardahan ve Kars'ta yaşayan Osmanlı vatandaşlarına üç yıl içinde Osmanlı topraklarına göç etme imkânı tanındı. Göç sonraki yıllarda da kısmen devam etti. Acarlar'la birlikte Artvin, Ardahan ve Kars'ta yaşayan nüfusun

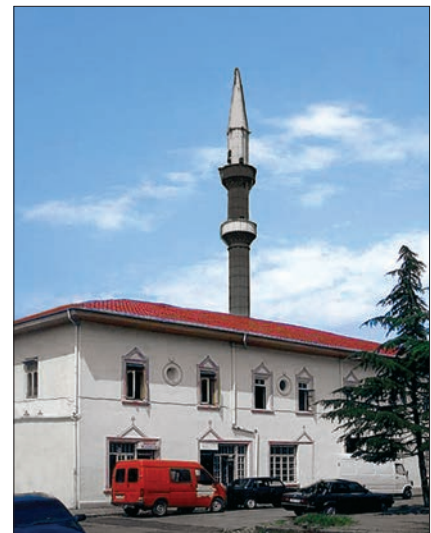
önemli bir bölümü ata yurtlarını terkedip Osmanlı ülkesine göç etmek zorunda kaldı. Ruslar'ın Acara halkı üzerindeki baskıları İlia Çavçavadze, Vaja Pşavela gibi gayri müslim aydın, yazar ve şairleri de rahatsız etti. Tiflis'te çıkan gazetelerde Acara halkının mâruz kaldığı zulüm ve baskıyı eleştiren yazılar ve haberler yayımlandı (Putkuradze, *Çveneburi*, sy. 27 [1998], s. 15-20). Baskılar Batum ve Kobuleti gibi sahil şeridinde yoğunlaştı. Ruslar ve gayri müslim Gürcüler göçmenlerin terkettikleri yerlerde yazlıklar ve villalar inşa ettiler. Doksanüç Harbi'nden sonra Batum ve Artvin'den göç eden Acaralılar'ın sayısı orada kalanlardan çok daha fazla idi. Bunların Anadolu'da yerleştikleri başlıca yerler Giresun (Bulancağ), Ordu (Ünye, Fatsa), Samsun (Ladik), Amasya, Tokat (Erbaa), Sinop, Yalova, Adapazarı, Düzce, Bursa (İnegöl, İznik, Gemlik), Balıkesir ve Artvin'di (Şavşat, Borçka, Yusufeli, Macaheli). Bugün Türkiye'deki Acar nüfusu Acaristan'dakinin birkaç katı olup buna, uzun süre Türkler arasında yaşadıkları için ana dillerini unutan ve Gürcü / Acar olarak adlandırılan nüfusu da eklemek gerekir.

Acaristan'da dinî hayat XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Doksanüç Harbi öncesi gibi devam etti. Batum'da ve ilçelerinde müftüler, vâizler, köylerde imamlar, hatipler ve medreselerde müderrisler görev yapıyordu, yazı dili Türkçe idi ve Arap alfabesi kullanılıyordu. 1878'den sonra Batum ve çevresinde Kiril ve Gürcü alfabeleri de kullanılmaya başlandı. Bu dönemde müslüman ahali üzerinde fazla baskı uygulanmıyordu. 1924 yılına kadar yeni camiler yapılabiliyordu. Acaristan'da ikinci göç dalgası Acara'nın Ruslar, Osmanlılar, İngilizler ve Gürcüler arasında el değiştirdiği ve şiddetli rekabetlere sahne olduğu 1917-1921 yılları arasında yaşandı. Dışarıdan gelen işgalciler yerli halka baskı ve şiddet uygulayarak onları göçe zorladılar (Sioridze, sy. 39 [2001], s. 8). Bunun üzerine I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında birçok Acaralı Türkiye'ye sığındı. 1920'li yılların sonuna doğru diğer din mensupları gibi müslümanlar üzerindeki baskı da arttı, Arap alfabesi ve din öğrenimi yasaklandı, müslümanların adları ve soyadları değiştirildi. Camiler kapatıldı. Batum'daki Pazar ve Aziziye camileri ile Orta Cami'nin de minaresi yıkıldı. 1935'te Batum'daki Orta Cami ve müftülük de kapatıldı. 1937'de Stalin'in başlattığı "büyük temizlik" operasyonu sırasında birçok Acaralı ve özellikle dindar kişilerle hocalar tutuklandı,

bir kısmı hapis, bir kısmı idamla cezalandırıldı, bir kısmı Sibiry'a sürgün edildi. Acarlar'dan başka Hemşinliler, Lazlar, Kürtler, hatta Türkçe konuşan Rumlar bile sürüldü. 1937'den sonra Türkiye'ye olan göçler, ilticalar engellendi. Göstermelik olarak 1944'te Batum'da Orta Cami ve kadılık (müftülük) açıldı. Müftülük Bakü'deki dinî idareye bağlandı. Mart 1985'te M. Gorbaçov'un iktidara gelmesiyle birlikte Sovyetler Birliği'nde dinî hayat üzerindeki yasaklar kalkmaya ve bütün ibadethaneler tekrar açılmaya başlandı. Bu dönemde Acaristan'da yıkılmamış ve harap olmamış camiler de açıldı. Acara'da Sovyet ideolojisinin baskısı kalkınca yerini misyoner faaliyetleri ve ulusalcı baskı aldı. Özerk bir cumhuriyet olduğu söylenen Acaristan'da Batum, Kobuleti, Keda ve Hula'da elliden fazla kilise inşa edildiği halde ihtiyaç ve taleplere rağmen Batum'da yeni bir caminin yapılmasına ve mevcut caminin minaresinde ezan okunmasına izin verilmedi. Öte yandan Tiflis hükümeti, Gürcü Ortodoks kilisesiyle yaptığı bir anlaşma gereğince her yıl kiliseye bütçeden 28 milyon lari yardımda bulunurken Azeriler ve Acarlar gibi müslüman unsurlar dikkate alınmamakta, Türkiye Diyanet Vakfı'nın Acaristan müftülüğüne her ay gönderdiği 30.000 dolar yardımdan % 20 vergi kesilmektedir.

Yardım istemek için Acaristan müftüsünün imzasıyla 2008'de Türkiye Diyanet Vakfı'na gönderilen yazıda Acaristan'da

Batum Orta Camii – Gürcistan

261 din görevlisinin bulunduğu belirtilmek-
te ve isimleri kaydedilmektedir. Bunlardan
on ikisi Batum Camii'nde ve müftülükte,
on dördü ilçe müftülüklerinde, 245'i köy
camilerinde ve Kur'an kurslarında görev
yapmaktadır. Görevlilerin yirmi yedisi ka-
dındır. Acara'nın 400 civarındaki köylerinin
yarısında henüz cami yoktur. Tiflis yöne-
timi kâğıt üzerinde de olsa Acaristan'da
müslümanların ve Batum'da müftülüğün
varlığını tanımamakta, müslümanları Aca-
ristan'daki küçük bir dinî azınlık olarak
göstermektedir.

Gayri müslim Gürcüler ve kilise men-
supları, Osmanlılar'ın Gürcüler'i bölerek
yönetmek için Acarlar'ı zorla müslüman-
laştırdıklarını, Acaralı beylere birtakım
imtiyazlar sağladıklarını, İslâmiyet'i kabul
etmeyenleri cezalandırdıklarını ve bölge-
den sürdüklerini iddia ederler. Gürcü ta-
rihiçi Z. Chichinadze bunu iddia edenlerin
başında gelir. Gayri müslim Gürcüler'in
edebiyatı, şiiri, efsaneleri, sanatları ve ta-
rihleri bu konuyla ilgili asılsız rivayetler ve
masallarla doludur. Acara halkının İslâm
kimliği bu çevreleri hep rahatsız etmiştir.
İslâmiyet'i kabul eden Acara ahalisine ve
Osmanlılar'a karşı bir nefret söylemi ge-
liştiren gayri müslim Gürcüler müslüman
Acaralılar'ı Gürcü / Kartveli saymazlar,
Acara'ya Satatreti / Türkeli, Acaralılar'a
da Tatarı / Türkler (Tatarebi) diyerek dışlar-
lar. Yine gayri müslim Gürcüler'e göre bir
müslüman, Gürcü / Kartveli olamaz, Kart-
veli olması için Ortodoks Hıristiyanlığı be-
nimsemesi ve Gürcüce konuşması şarttır.
Buna karşılık "hıristiyan Gürcü" anlamına
geldiği için Acaralı müslümanlar da Kart-
veli olduklarını kabul etmez, Kartveli kel-
mesini "gayri müslim" anlamında kullanır-
lar. Kendilerini "çveneburi / bizimkiler"
veya "müslüman Acarlar, Acaralı müslü-
manlar" şeklinde tanımlarlar.

BİBLİYOGRAFYA :

Herodotos, *Tarih* (trc. Furkan Akderin), İstan-
bul 2007, s. 6, 540; *Kızıl Acaristan Salnâme-
si*, Batum 1338 (1922), s. 24-25; Mehmed Akif
İsmetzâde, *Türkiye'de Gürcü Köyleri*, İstanbul
1311; M. Fahrettin Kurzoğlu, *Osmanlılar'ın Kaf-
kas Elleri Fethi: 1451-1590*, Ankara 1993, s.
18; İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaş-
maları*, Ankara 1983, I, 27-31; Fahrettin Çiloğlu,
Gürcistan Tarihi, İstanbul 1993, s. 75, 108; Shirin
Akıner, *Sovyet Müslümanları* (trc. Tufan Buzpı-
nar – Ahmet Mutu), İstanbul 1995, s. 93, 127; B.
Niko – C. Simon, *Gürcistan Tarihi* (trc. Hayri Hay-
rioğlu), İstanbul 1997, s. 76, 225-230; D. M. Lang,
Gürcüler: Eski Halklar ve Ülkeler (nşr. Neşenur
Domaniç), İstanbul 1997, s. 65, 81; P. J. Magna-
rella, *Bir Köyün Serâveni: Türkiye'deki Gürcü
Köylüleri Arasında Gelenek, Göç ve Değişim*
(trc. Nurettin Elhüseyni), İstanbul 1997; Selami

Kılıç, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, İstanbul
1998, s. 347, 372; Haydar Çakmak, *1989'dan Gü-
nümüze Gürcistan*, Trabzon 1998, s. 48; Yunus
Zeyrek, *Acaristan ve Acarlar*, Ankara 2001; I.
Jaiani, *Berçka Mektupları* (trc. Fahrettin Çiloğ-
lu), İstanbul 2002; Metin Tekin, *Asırlık Yazımız*,
İstanbul 2004, s. 10-17, 63-69; İsmailzade Hacı
Rızvan, *Gürcistan'da İslâm Âbideleri*, Tiflis 2010;
Kâmil Ağacan, *Güney Kafkasya*, Ankara 2011, s.
77, 101, 234; Murat Kasap, *Osmanlı Gürcüleri*,
İstanbul 2012, s. 19-23; N. Komahidze, *Mamuli*,
sy. 3, İstanbul 1997, s. 13-16; Şuşana Putkurad-
ze, *Çveneburebis Kartuli (Acara Gürcücesi)*,
Batumi 1993; a.m.f., "Muhacir Gürcüler" (trc.
Fevzi Çelebi), *Çveneburi: Kültürel Dergi*, sy. 27,
İstanbul 1998, s. 9-20; M. Sioridze, "Birinci Dünya
Savaşı'nda Maçaheli Bölgesi", a.e., sy. 39 (2001),
s. 8; Sefa Sekin – Raşan Tekin, "Güney Kafkasya
ve Gürcistan", *Kafkasya*, I/2, İstanbul 2006, s.
32; Kasım Hızlı, "93 Harbi'nden Kalan Bir Damla
Gözyaşı", *Yedikta*, sy. 73 (2014), s. 50-52; Mirza
Bala, "Gürcistan", *İA*, IV, 839.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

ÂDÂB-ı MUÂŞERET

(آداب معاشرت)

Terbiye, nezaket
ve görgü kuralları anlamında
ahlâk terimi.

İyi tutum ve davranışlarla bunları ka-
zandıran bilgi için kullanılan **edeb**in çoğulu
âdâb ile "barış içinde yaşama, birbiriyle
uzlaşma" anlamındaki **muâşereten** (**mu-
âşeret**) gelen **âdâb-ı muâşeret** (**âdâbü'l-
muâşere**) genellikle bireylerin ve toplum
kesimlerinin birbirine karşı olan sevgi ve
dostluk duygularını güçlendirici medenî ve
ahlâkî davranışları, nezaket ve görgü ku-
rallarını ifade eder. Bu tabire klasik İslâm
kaynaklarında rastlanmakla birlikte Os-
manlılar'da Batılılaşma dönemine girilme-
si sürecinde terkinin kullanımının yoğun-
luk kazandığı görülür. Bunun sebebi Batı
kültüründe nezaket kurallarının şehir ve
şehirli olmakla, dolayısıyla medenîlikle iliş-
kilendirilmesidir. Arapça'da "medenî" ve
"medeniyet" kelimeleri "şehir" anlamın-
daki "medîne"den türemiştir. Fransızca
"civilité" Latince'deki "civitas" (şehir) kö-
künden gelir. Fransızca "politesse" de Yu-
nanca'daki "polis" (şehir) kelimesine daya-
nır. Buna göre Arapça'da ve Batı dillerinde
nezaketle âdâb-ı muâşeret kavramları şe-
hirle ilişkili görülmüş olup bunlar herkesin
paylaştığı alanlardaki davranışlara, görgü
kurallarına işaret eder; bu kurallar kişi-
lerin karmaşık sosyal ağlarla birbirine ve
devlete bağlı olduğu şehir hayatını düzen-
ler (Davetian, s. 9).

Kur'an-ı Kerim'de aile bireylerinin, ak-
raba ve komşuların bir arada yaşamanın
gerektirdiği hak ve sorumluluklara riayet

etmelerini, uyumlu, geçimli ve güler yüz-
lü olmalarını öğütleyen, kaba, kırıcı söz
ve davranışlardan sakındıran birçok âyet
vardır (meselâ bk. el-Bakara 2/262-263;
en-Nisâ 4/19, 114; el-İsrâ 17/23, 26, 28, 36-
37; Lokmân 31/14-19; el-Hucurât 49/1-4,
9-13). Hadis mecmualarının "Kitâbü'l-
Edeb", "Kitâbü'l-Birr", "Kitâbü'l-Câmi",
"Kitâbü Hüsni'l-hulk" gibi başlıklar ta-
şayan bölümlerinde âdâb-ı muâşereti
ilgilendiren hadisler yer alır. Abdullah b.
Ömer, Resûlullah'ın hiçbir zaman kırıcı
davranmadığını belirttiğinden sonra, "Sizin
en hayırlınız ahlâkî en güzel olanınızdır"
dediğini ifade eder (Buhârî, "Edeb", 39).
Davranışlarındaki incelik ve yumuşaklıkla
bilinen Hz. Peygamber, ilgili hadislerinin
çoğunda güzel ahlâk tabirini "iyi huylu ve
nazik olma, herkesle hoş geçinme" an-
lamında kullanmıştır (Wensinck, *el-Mu'cem*,
"hık" md.). Kezâ gerek âyetlerde gerekse
hadislerde sıklıkla geçen ma'rûf kavramı
da toplumun kültürü içinde öteden beri
bilinen, beğenilip uygulanan davranış
tarzlarını ifade eder (bk. EMİR bi'l-MA'RÛF
NEHİY ani'l-MÜNKER).

İbnü'l-Mukaffa'nın (ö. 142/759) *el-Ede-
bü'l-kebîr* ve *el-Edebü's-şâğîr* adlı eser-
lerinden başlamak üzere İslâm kültürün-
de oluşan zengin âdâb ve hikmet litera-
türünde, Mâverdi'nin *Edebü'd-dünyâ
ve'd-dîn*'i, Gazzâlî'nin *İhyâ'ü 'ulûmî'd-
dîn*'i gibi sistemli ahlâk kitaplarının üf-
et, muhabbet, dostluk vb. konulara dair bö-
lümünde âdâb-ı muâşerete dair bilgiler
ve öğütler geniş yer tutar. *İhyâ'*nın buna
dair bölümü "Çeşitli İnsan Sınıflarıyla İli-
gili Üf-let, Uhuvvat, Arkadaşlık ve Muâşe-
retin Âdâbı" başlığını taşır. Nasîrüddîn-i
Tûsî'nin ferdi, ailevî ve içtimâî ahlâka dair
bölümlerden oluşan *Ahlâk-ı Nâsirî* adlı
eserinde, büyük ölçüde aynı planı izleyen
sonraki ahlâk kitaplarında âdâb-ı muâşe-
ret ve toplumsal yaşayışa ait kısımlar da
yer alır. Bu kitaplarda yeme içme, ziyaret,
komşuluk, konuşma, seyahat gibi günde-
lik hayatla ilgili güzel davranışlara ahlâkî
davranışlar denmektedir (Meriç, s. 15).
Osmanlı döneminde yazılmış en önemli
ahlâk kitabı olarak bilinen Kinalizâde Ali
Efendi'nin *Ahlâk-ı Alâî'si*, nazik davranış
güzel ahlâk çerçevesinde ele alan en ge-
lişmiş örneklerden biridir. *Nasihatnâme*,
Siyâsetnâme, *Kâbüsnâme*, *Âyinnâme*
gibi başlıklar taşıyan eserlerle "edeb",
"âdâb" başlıklı kitaplarda ise toplulukta
ve aile hayatında uyulması gereken kural-
lar konu edilir (bk. EDEP).

Bedr-i Dilşâd'ın *Muradnâme'si*, Ali
b. Hüseyin el-Amâsî'nin *Tarîku'l-edebî*